

УДК 141.19:130.2

DOI <https://doi.org/10.32837/chern.v0i1.161>**І. М. Коваль**

кандидат юридичних наук,

доцент кафедри історії та філософії права

Навчально-наукового інституту права, психології та інноваційної освіти

Національного університету «Львівська політехніка»

orcid.org/0000-0002-5332-6958**О. М. Ратушна**

старший викладач кафедри історії, музеєзнавства та культурної спадщини

Інституту гуманітарних та соціальних наук

Національного університету «Львівська політехніка»

orcid.org/0000-00010-8029-9337**ГЕГЕЛЬ: ЙОГО ВОРОГИ Й КРИТИКИ (ДО 190 РОКІВ ВІД ДНЯ СМЕРТІ)**

У статті акцентовано увагу на тому, що Гегель залишив надзвичайно велику спадщину не тільки у філософії, але й у праві політиці, релігії, педагогіці, естетиці. Його твори і у наш час не втратили своєї соціальної цінності та актуальності. Основний акцент робиться на житті та творчості мислителя, яке проходило в напруженій інтелектуальній праці, осмисленні існуючих соціально-політичних, правових, етико-релігійних проблем суспільства та їх філософській оцінці. Доведено величезний вплив християнської релігії, моральних чинників суспільства і держави на філософську систему Гегеля, яка побудована на філософії ідеалізму. Згідно з цією концепцією першоджерелом розвитку та існування оточуючого світу, життя та діяльності суспільства виступає світовий дух.

Під час аналізу існування та розвитку суспільства центральне місце мислитель відводив державі, державному управлінню та видатним особистостям. Ці та інші його ідеї стали важливим поштовхом та суттєвим чинником для критики. Перше місце у філософії Гегеля посідає держава, людина практично позбавлена прав та свобод та є беззахисною перед владою. У зв'язку з цим деякі критики оголосили його теоретиком тоталітаризму та антиліберальним філософом.

Слід підкреслити, що найбільшій критиці піддавалася діалектика взаємозв'язку держави і права, громадянського суспільства, а також роль та місце особистості в історичному процесі. Варто зазначити також, що найбільш об'єктивна характеристика гегелівської спадщини прослідковується в працях таких відомих вчених, як В. Асмус, А. Гуліга, Б. Кедров, В. Лазарев, В. Нерсисянц, А. Піонтковський та інші.

Філософська спадщина Гегеля як за життя, так і після смерті викликає чисельні дискусії та критику. Попри це, його внесок в історію світової науки та культури важко переоцінити. Таким чином, філософсько-політичні, правові концепції великого німецького мислителя не втратили своєї актуальності, особливо важливим чинником вони виступають в сенсі осмислення сучасних складних проблем в забезпеченні прав і свобод громадян, незалежності та суверенітету.

Ключові слова: держава, право, закон, особистість, філософія.

Koval I. M., Ratushna O. M. HEGEL: HIS ENEMIES AND CRITICS (UP TO 190 YEARS FROM THE DATE OF DEATH)

The article emphasizes that Hegel left an extremely large legacy not only in philosophy but also in law, politics, religion, pedagogy, aesthetics. His works have not lost their social value and relevance in our time. The main emphasis is on the life and work of the thinker, which took place in intense intellectual work, understanding of existing socio-political, legal, ethical and religious problems of society and their philosophical assessment. The huge influence of the Christian religion, the moral factors of society and the state on Hegel's philosophical system, which is based on the philosophy of idealism, is proved. According to this concept, the primary source of development and existence of the surrounding world, life and activities of society is the world spirit.

In analyzing the existence and development of society, the thinker gave the central place to the state, public administration and prominent personalities. These and other of his ideas became an important impetus and a significant factor for criticism. In the first place in Hegel's philosophy is the state, man is practically deprived of rights and freedoms and is defenseless against the government. In this regard, some critics have called him a theorist of totalitarianism and an anti-liberal philosopher.

It should be emphasized that the dialectic of the relationship between the state and law, civil society, as well as the role and place of the individual in the historical process have been most criticized. We also point out that the most objective description of Hegel's heritage can be traced in the works of famous scientists: V. Asmus, A. Guliga, B. Kedrov, V. Lazarev, V. Nersesyants, A. Piontkovsky and others.

Hegel's philosophical legacy, both during his lifetime and after his death, provokes numerous discussions and criticism, and despite this, his contribution to the history of world science and culture is difficult to overestimate. Thus, the philosophical and political, legal concepts of the great German thinker have not lost their relevance, a particularly important factor they are in the sense of understanding the current complex problems in ensuring the rights and freedoms of citizens, independence and sovereignty.

Key words: state, right, law, personality, philosophy.

У житті всіх видатних особистостей є не тільки щирі шанувальники, друзі, але й скриті та відкриті вороги. Популярність Гегеля як філософа сягнула далеко за межі Німеччини. Яскравим свідченням чого є запрошення до Берлінського університету, який на той час був найвідомішим вищим навчальним закладом Німеччини. «Запрошуючи Вас, – підкреслювалось в документі, – Міністерство глибоко цінує такого глибокого мислителя і академічного викладача, ґрунтовно озброєного науковими знаннями і натхненним серйозними і вірними прагненнями» [1, с. 99]. У 1831 році Гегеля обирають ректором Берлінського університету. Цілком зрозуміло, що така висока оцінка діяльності Гегеля викликала у його ворогів ненависть та заздрощі.

Серед відкритих ворогів Гегеля був і його колега по Єнському університету професор Фриз. У 1811 році Фриз видає працю «Система логіки», яку Гегель негативно оцінив, а самого Фриза обізвав «головою поверхового філософського мислення» [2, с. 48]. Гегель обурювався, що така «неглибока людина ... іменем філософії досягла такої поваги ... і що йому дозволено задавати тон, нібито його писанина мала хоч якесь значення» [3, с. 32]. Це обурення було викликано не емоціями, це був мужній захист науки, в тому числі філософії, якій він присвятив усе своє життя [1, с. 80].

Так, у листі до Рафенштейна Гегель підкреслює, що філософія вимагає не тільки глибоких знань, але й наполегливої кропіткої праці та серйозності мисленнєвого дослідження, яке притаманне небагатом [3, с. 514]

Філософ був надзвичайно щиро вдячний тим, хто серйозно та досконало вивчав його твори. Так, у листі до Веера від 29 серпня 1831 року він писав «зумів досягнути глибоку істину його творів, що є найдорожчим, прекрасним подарунком» [3, с. 525].

Чим більше зростала популярність Гегеля та його авторитет, тим з більшою ненавистю, відкрито та анонімно на нього нападали. Так, в одному зі своїх листів Фриз писав: «Метафізичний гриб Гегеля виріс не в садах науки, а на гної низькопоклонства. До 1813 року його метафізика захоплювалась французами, потім вона стала королівсько-вюртембергською, а тепер цілує батіг пана фон Камптца» [4, с. 148]

Як засвідчує А. Гулига, Гегелю прийшлося відбиватися і від теолога Шубарта, який звинувачував Гегеля в атеїзмі. Свого часу Гегель прийняв активну участь у вирішенні його долі, навіть просив про це Гете, а той так віддячився своєму благодійникові. Гегель різко відповів своєму критику, що це «злісні інсинуації і жалюгідні вибрики, які претендують на дотепність» [4, С. 251–252]

Противники Гегеля – професор Фриз, теолог Шлейєрмахер, юрист Ф. Савіні, історик Шлоссер – зазвичай користувалися будь-яким приво-

дом, щоб представити його о очах публіки як зарозумілого догматика, автора чудацької філософії, плутану голову [5, с. 32]

Слід звернути увагу, що вороги Гегеля та його опоненти робили все можливе, щоб не допустити його до числа академіків Пруської академії наук.

Серед найбільш запеклих критиків творчості Гегеля був А. Шопенгауер: «Загалом гегелівська філософія складається на три чверті із чистої безглуздості, а на одну чверть із продажних ідей» [4, с. 149]. Шопенгауер робить загальний висновок про те, що в гегелівській філософії виразно помітне прагнення добитися милості монархів.

Видатних мислителів Канта, Фіхте, Шелінга Шопенгауер вважав містифікаторами, брехунами і шарлатанами, які засмічували науку філософії [6, с. 390]. На протидію, свою філософію називав геніальною, а самого себе великим філософом. Так, наприклад, молодого Ф. Ніцше надзвичайно вразило, яким брудом поливав він своїх колег викладачів і самого Гегеля, з рекомендації якого сам Шопенгауер став професором Берлінського університету.

Звернемо увагу й на те, що слава та популярність Гегеля не давали спокою і К. Попперу: «Що стосується Гегеля, то я навіть не думаю, що він був талановитим. Його стиль незаперечно скандальний. Що ж стосується захисту його писань, то він неперевершений лише у відомій відсутності оригінальності. Немає нічого в гегелівських писаннях, що не було б висловлено, краще за нього. Переповідати так повно про Гегеля, звісно навряд чи було б варто, якби не більш ніж зловісні наслідки, що показують, як легко блазень може стати творцем історії» [5, с. 149]. Поппер солідаризується з Шопенгауером та із задоволенням пише: «Гегель, офіційно призначений владою згори як великий філософ, був дурноверхим, нудним, огидним, безграмотним ошуканцем, який досягнув верху нахабства у недбалому написанні та поданні найбезглуздішої змістифікованої дурниці» [7, с. 40].

Філософські ідеї Гегеля щодо сутності держави і права піддавалися гострій критиці. Так, Гайм характеризував Гегеля, як послужливого софіста, який скопіював свою філософію права з пруської бюрократичної держави [8, с. 18].

Це положення Гайма було піддано гострій критиці з боку німецьких вчених Розенкранца і К. Фішера. Так, Розенкранц писав: «Гегель висловлювався за встановлення в Пруссії конституційної монархії, народного представництва, рівності громадян перед законом, гласності правосуддя, суду присяжних і свободи висловлювання суспільної думки, тобто усього того, що було відсутнім у цій державі» [8, с. 18].

Деякі західноєвропейські теоретики (Г. Біндер, В. Шмідт) відкидають ідеї Гегеля щодо філософського осмислення держави як перемоги права

і свободи, навпаки, вважають його ідеї відкрито тоталітарними. «Усюди, – пише Зауер, – проступає тоталітарний характер гегелівської філософії держави». «Гегелівське звеличення держави, – зазначає Ф. Бауер, – можна зустріти в «Майн кампф» Гітлера» [9, С. 24].

У своїй роботі «Гегель і його час» Р. Гайм оцінював гегелівську філософію права як пруську філософію, а самого Гегеля як офіційного філософа Реставрації [10, с. 71].

Відомий гегелевед К. Фішер, слідом за Розенкранцем, виступає з різкою критикою тих, хто вважав Гегеля ідеологом пруської монархічно-поліцейської держави.

На захист Гегеля від необґрунтованої критики виступав німецький вчений Вейль, у своїй книзі «Гегель і держава», опублікованій у 1950 році, він відкидає несправедливі обвинувачення на адресу Гегеля як реакційного, антиліберального, пруського державного філософа. Він категорично стверджував, що Гегель є філософом не пруської, а сучасної буржуазно-демократичної держави [8, с. 20].

Серед критиків, які звинувачують Гегеля у тоталітаризмі та обґрунтуванні насильства, В. Таймер, І. Фетчер, К. Ахам Р. Дарендорф та інші. Ці критики ігнорують сутність гегелівської концепції держави, її спрямованість на подолання насильства, беззаконня, анархії. Згідно з логікою цих критиків, виходить, що якщо він звеличує державу, то схвалює все негативне, що з нею асоціюється [11, с. 146].

Серед радянських вчених у 20–40-х роках минулого сторіччя превалювала негативна оцінка щодо визначення сутності держави і права в гегелівській філософії. У поглядах на державу Гегель різко розходиться зі всією державно-правовою ідеологією просвітницької філософії, яка вчила, що держава повинна слугувати інтересам особистості. Вчення Гегеля про державу своїм списом було спрямовано проти політичної доктрини французької революції [12, с. 377]. Подібна оцінка була продиктована політико-ідеологічними установками, згідно з якими Гегель розглядався як буржуазний ідеолог, який усіляко похвалював пруську монархічну державу та апологета війни [13, с. 39].

Критики Гегеля звинувачували його в тому, що державу він ставив вище за особистість, обмежував її права і свободи, проголошуючи ідеї насильства над індивідом, що в результаті призводить до тоталітаризму. Так, К. Поппер безпідставно заявляв про те, що філософія Гегеля перетворює людину на гвинтик держави, у якій вона позбавлена усіх прав і свобод. Поппер відкрито штучно перетворює Гегеля на ідейного попередника ідеології тоталітарної фашистської держави [14, с. 15].

Насправді ж державу Гегель ототожнює з системою права, він переконаний, що вона не обмежує навіть часткові свободи членів суспільства. Обмеженню підлягає лише свавілля індивіда [15, с. 284].

Вся філософська система правової держави у Гегеля прямо та однозначно спрямована проти свавілля і в ній правомірно бачити не ідеологічну підготовку тоталітаризму, а авторитетне філософське попередження про його небезпеку [13, с. 43].

Як відомо, державу та державне будівництво Гегель тісно пов'язує з правом і свободою. Свобода, на його думку, буває взагалі там, де панує закон, а не свавілля окремої людини. Симпатії філософа на боці конституційної монархії, яка обмежена законами, що запобігають деспотизму.

Тільки в розумній державі, в діяльності органів державної влади реалізується розум, всезагальна воля і моральна ідея, така держава відповідає інтересам і волі кожного індивіда.

Гегель як філософ та гуманіст постійно виступає за захист прав і свобод людини. А тому в державі він бачить волю, яка повинна захищати права і свободи особистості. Він піддає критиці тих філософів з нечистим сумлінням, які проявляють ненависть до закону, оскільки він обмежує їх бажання та інтереси творити беззаконня [16, с. 107]. Державний устрій повинен захищати свободу, перешкоджати свавіллю, сприяти благу, щастю, задоволенню людей.

Зазначимо також, що серед західних та вітчизняних вчених багато тих, хто відкрито захищає Гегеля від необґрунтованої критики. Ні в фашистській Італії, ні у нацистській Німеччині неогегеліанство не стало офіційною доктриною або державною філософією [17, с. 13].

Підсумовуючи вищенаведене, доходимо висновків про те, що життя і творчість Гегеля проходило у напруженій інтелектуальній праці, на його світогляд та духовний розвиток неабиякий вплив мала християнська релігія, моральні засади суспільства, у якому він жив та творив. Уся його філософія була побудована на філософії ідеалізму. Авторитет та популярність Гегеля як видатного мислителя не могла не викликати у його опонентів неприязні та неприхованих наклепів. Ще за життя його філософські погляди піддавалися нещадній критиці. У полі зору критиків Гегеля центральне місце займали проблеми ролі держави у житті особи, наголошувалось на антилібералізмі та реакційності його поглядів, що не відповідало істинним поглядам Гегеля, який розумів важливість сутності правової держави, її величезного впливу на політику, панівні політичні та суспільні ідеї, моральні принципи, релігію, ці ідеї не втратили своєї соціальної цінності та актуальності й донині.

Література

1. Фішер К. Гегель, его жизнь, сочинения и учение. Москва, 1933. 697 с.
2. Гегель Г. В. Ф. Философия права. Пер. с нем. Ред. Д.А. Керимов, В.С. Нерсесянц, М., 1990. 524 с.
3. Гегель. Работы разных лет. В 2-х томах. Сост. А.А. Гулига. М., 1971. Т. 2. 630 с.
4. Гулига А.В. Гегель. М. 1970. 272 с.
5. Дворцов А.Т. Гегель. М. 1972. 171 с.
6. Цюлух С.Т. Мислителі Європи. Вінниця, Саміздат. 2011. 664 с.
7. Поппер К. Відкрите суспільство та його вороги. Київ. Видавництво «Основи». 1994. Т. 2. 494 с.
8. Галанза П.Н. Об оценке учения Гегеля о государстве и праве. *Государство и право*. 1956. № 9. С. 16–26.
9. Нерсесянц В.С. Гегелевская диалектика политики. *Вопросы философии*. 1970. № 8. С. 16–24.
10. Нерсесянц В.С. Гегель. М. Наука. 1979. 112 с.
11. Нерсесянц В.С. Гегелевская диалектика права: етатизм против тоталитаризма. *Вопросы философии*. 1975. № 11. С. 154–150.
12. Пионтковский А.А. Учение Гегеля о праве и государстве и его уголовно-правовая теория. М. 1963. 468 с.
13. Нерсесянц В.С. «Філософія права»: история и современность // Гегель Г.В.Ф. Философия права. Пер. с нем.: Ред. Д.А. Керимов, В.С. Нерсесянц, М. 1990. С. 3–43.
14. Маньковский Б.С. Актуальные проблемы гегелевской философии права. 6 Международный гегелевский философский конгресс. М. 1968. С. 12-18
15. Ойзерман Т.И. Амбивалентность философии. М. Наука. 2011. 399 с.
16. Кечекьян С.Ф. Гегель и историческая школа права. *Правоведение*. 1967. № 1. С. 104–109.
17. Нерсесянц В.С. Правовое государство: история и современность. *Вопросы философии*. 1989. № 2. С. 13–16.